

A HÓNAPÁBRÁZOLÁSOK IKONOGRÁFIÁJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ¹

Gerszi Teréz a Szépművészeti Múzeum rajzgyűjteményének a hajdani Esterházy-gyűjteményből származó hónapábrázolásos ablaküvegterveit (l. az 52—54. lapon a 22—33. képet) H. S. Behamnak egy 1527-ben készült fametszetsorozatával veti egybe (l. az 56—57. lapon a 34—35. képet), és a kompozíciók eredetét a Beham környezetében dolgozó nürnbergi Dürer-epigonok között keresi. Az egyes hónapok ábrázolásai még Behamnál sem mindig pontosan ugyanazok: csak a zodiakus-jegyek változatlanok, míg a hónapábrázolások kialakult formakincsének egyes rekvizitumai esetenként átcsúszhatnak az előző, vagy a következő hónap ábrázolásába. (Vö. az 59. lapon látható 36. képpel.) A Beham-variációk és általában a hónapábrázolások közkedveltségének érzékeltetésére G. a berlini Kupferstichkabinett két részből álló tollrajzmásolatát, továbbá Virgil Solisnak a Louvre-ban őrzött, 11 lapból álló (csonka) rajzsorozatát említi, de az ikonográfiai típus «hagyományos» voltára csak futólag utal és tanulmányának elején (119. l.) mindössze annyit mond, hogy az ábrázolások «a mindennapi élet, főként a gazdálkodó vidéki ember tevékenységének illusztrációi, amelyeknek legszebb korai példái a XIV—XV. századi miniaturafestészetből valók». Egyetlen jegyzetben intézi el a XVI. században — úgy látszik — általánosnak tekinthető típus «utókorának» kérdését is: «Beham metszetsorozatának távoli hatását bizonyítják egy 1592-ben Kolozsvárott megjelent könyv [ifj. Heltai Gáspár *Cisio*-ja, RMK I 256] hónapábrázolás-illusztrációi, amelyek egy 1564-ben Frankfurtban kiadott *Anatomia* [? Recte: *Astronomia*] metszetei után készültek». ² Pedig a jelentős mesterek kezén — mondhatni — klasszikussá formálódott ábrázolások továbbélésének (számtalan újramásolásának, helyi változatainak stb.) legalább is alkalmi felvázolása megérte volna a fáradságot és sokban elmélyítette volna a szerző tanulmányát. Ennek pótlása nem a mi feladatunk; itt legfeljebb utalhatunk egyre s másra, ami tallózásaink során kezünk ügyébe került. ³

XVI—XVII. századi naptárainkkal kapcsolatban nehezebb volna a kanonizálódott hónapábrázolások hiányát, semmint előfordulásuk gyakoriságát megállapítani. Szegényes viszonyaink érthetővé teszik, hogy az évről évre megismételt lenyomatok nem a leg-tökéletesebbek: a helyenként meghatóan primitív, nehézkes ábrázolások akárhányszor szinte kivéhetetlenné folynak össze. Ilyeneket találunk pl. Bornemisza Péternek az 1582. évre (Mantskovit Bálint neve alatt) kiadott kalendáriumában (RMK I 196; az Akadémia könyvtárában). De még az Egyetemi Könyvtár 1650. évi löseai *Cisio*-töredékében (RMK I 391 b) is a hagyományos hónapábrázolásokat láthatjuk. A további felsorolás szükségtelennek látszik.

Miért voltak ezek a jelenetek annyira kedveltek? G. is említi, hogy H. S. Beham 1527. évi fametszetsorozata Luther Nürnbergben megjelent imádságos könyvecskéjét

¹ Megjegyzések *Gerszi Teréz*: Egy hónapábrázolásokról álló, XVI. századi német rajzsorozat (OSzMK 11 [1957] 119—122) c. cikkéhez.

² 121, 11. j. Vö. *Soltész Zoltánné*: A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. Művészettört. Ért. 6 (1957) 153. l.

³ Az ábrázolások közkeletűségének bemutatása végett hirtelenében csak az *A. Bartsch*-féle «Peintre-graveur»-nek arra a kötetére utalunk, amelyben Virgil Solis is regisztrálva van (IX 263. l.): Jost Ammanon (354) és egy ismeretlen kívül (448-) Joh. Siebmacher is említést érdemel. (596. l.) Behamra vonatkozólag *I. G. Pauli*, H. S. Beham, ein kritisches Verzeichnis seiner Kupferstiche etc. Strassburg 1901, 407. l.; vö. *A. Andresen*, Der deutsche Peintre-Graveur. I 164 skk. és 244 sk. l., stb.

díszítette; Soltészné is regisztrálja azt a tényt, hogy az 1592. évi kolozsvári Cisio ábrázolásainak eredeti metszetei Erasmus újszövetség-fordításának 1560. évi frankfurti kiadásában találhatóak meg. Ezek szerint a Luther és Erasmus nevével fémjelzett kiadványok példája nagyban hozzájárulhatott az ábrázolások nemzetközi elterjedéséhez; persze fordítva is áll az, hogy a reformáció fontos könyveinek kiadói éppen közkedveltségük és általános elterjedtségük miatt vették mindig elő a kanonizálódott hónapábrázolásokat.

Bornemisza Péter 1582. évi kalendáriumának hónapábrázolásaiból

☞ Mindenesetre nálunk is meghonosodtak, hiszen az embereket egyébként elválasztó tényezőktől függetlenül jelenítették meg az egyes hónapokra jellemző dolgokat és általában (a patriciusi-nemesi vagy idealizált környezetet felidéző január- és május-ábrázolás kivételével) a mindenütt azonos paraszti élet mozzanatait örökítették meg. Így lehetséges, hogy Bornemisza Péter jónevű fiatal szakértője, Nemeskürty István, egy baráti eszmecsere során a Mantskovit-naptár december-ábrázolásának disznóölését «ízes magyar jelenetnek» minősíthette. Annak érezték nyilván a kalendárium hajdani forgatói is, azért vásárolták meg, és kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az ábrázolás eredetével törődjenek.⁴

⁴ Hasonló okokból szerepeltethette *R. Bednárík* is az 1579. évi nagyszombati kalendárium áprilisi fejlécét — a hónapábrázolások sablonos birkanyrás-jelenetét — a szlovák pásztorélet hiteles dokumentumai között a «Pastierske rezbárske umenie» c. kiadvány (1956) 9. ábráján.

Pedig az eredet kérdése — legalább is filológusok részére — nem is olyan érdektelen. És itt nem elégedhetünk meg G. fentebb már idézett megjegyzésével, amely szerint a hónapábrázolások «legszebb korai példái a XIV—XV. századi miniatúrafestészetből valók». Mert a művészettörténet sem csak Berry herceg imádságos könyvének («Très riches heures») miniatúráit, vagy a Breviario Grimani csodálatos illusztrációit tartja számon, hanem a remekbe készült faragványokon, mozaikokon, freskókon stb. kívül az igénytelenebb műalkotások százait is. A középkori művészetnek egyik általános

Bornemisza Péter 1582. évi kalendáriumának hónapábrázolásaiából

témájáról, annak ezerféle és mégis azonos, legfeljebb a helyi (éghajlati stb.) adottságok szerint módosuló megoldásairól van itt szó. Az idevágó irodalom felsorakoztatása megint csak nem a mi feladatunk; az áttekinthetetlenül gazdag anyag egy-egy részének megvilágítása végett utalunk F. Piper régi, de nélkülözhetetlen feldolgozására,⁵ É. Måle klasszikus munkájára,⁶ továbbá a Warburg-intézet két fontos újabb kiadványára.

⁵ *Mythologie der christl. Kunst von der ältesten Zeit bis ins XVI. Jh. II.* (Weimar 1851) 23 sk. és főleg 379 skk. l.

⁶ *L'art religieux du XIIIe siècle en France.*⁴ Paris, 1919; a francia katedrálisok évszak- és hónapábrázolásainak felsorolása a 85. l. jegyzetben.

⁷ *J. Adhémar: Influences antiques dans l'art du Moyen Age français.* London, 1939, 193 sk. l.; *J. Seznec: La survivance des dieux antiques. Essai sur le rôle de la tradition mythologique dans l'humanisme et dans l'art de la Renaissance.* London 1940, 68 sk., 114. és 175. l.

De eligazításul még az Enciclopedia Italiana megfelelő címszó alatti cikkének⁸ ikonográfiai fejezete is elégséges: az arezzói S. Maria della Pieve domborművei között a decembert ugyanúgy egy disznótól alak jelképezi, mint ahogy pl. a Breviario Grimani decemberi naptári lapjának alsó szegélyén is egy gyönyörű disznópörzslés-jelenetet láthatunk. Igaza van tehát (de csak félig) Nemeskürty Istvánnak: ízesnek ízes, de korántsem speciálisan magyar jelenettel van dolgunk.

Az efféle naptári ábrázolásokat (ha történetesen nem más célt szolgáltak, mint pl. éppen a Szépművészeti Múzeum ablaküvegtervei, vagy az Andresennél — i. m. 167. sk. lapon — leírt és ötvösmintáknak szánt metszetek) akárhányszor versek kísérték. Erre megint csak egy példát hozunk fel: Hans Sachsot. A nürnbergi mester 1547. évi «Zeitregister»-ében (A. v. Keller, IV 267 skk. l.) a decembertől (Christmon) egybeket közt ezt olvassuk:

*Stechen darnieder sex und rinder,
Die sie ein-saltzen und auff-hangen,
Darnit die erndt sie erlangen.*

Egy másik hasonló verselményéből (Die 17imen der zwolff monat: uo. XXIII 329 skki l., 1566-ból) pedig megtudjuk, hogy a »Schwein-heck« már novemberben megkezdődik, de a java decemberre esik:

*Ich, Cristmon, ge herein,
Stainpock das zaichen mein,
Darin man eticht die schwein.*

Hasonlítsuk ezzel össze a *Carmina Salisburgensia* alább idézendő november—december distichonjait és ábrázolásait! Az évszázados hagyományok szívósságára vonatkozó érdekes apró vonás: Jost Amman december-ábrázolásán (*Andresen*, i. m. I 165) a disznót ugyanúgy kötéllel ráncigálják a lábánál fogva, mint a Karoling-kori naptáririllusztráción.

Ami azután a XIV—XV. századi ábrázolások «korai» voltát illeti, vitába kell szállnunk G. T.-zel. Az lehet, hogy a *legszebb* hónapábrázolásokat a jelzett időszak termékei között találjuk, de a *legkorábbiakat* sokkal korábban kell keresnünk. (A klasszikus filológusnak tulajdonképpen csak itt illett volna közbeszólnia.) Köztudomású ugyanis, hogy a szóban forgó naptári ábrázolások évszázados, sőt évezredes múltra tekinthetnek vissza. A következőkben a közép- és újkori művészetnek ezeket az előzményeit óhajtjuk vázlatosan ismertetni.

A kevésbé fontos láncszemeket mellőzve: a vatikáni könyvtár két IX—X. századi kéziratának (Wandalbert prümi apát Reg. 438. jelzésű verses martirológiumának és a Reg. 1263. jelzésű kalendáriumnak) illusztrációi (pl. az utóbbi kézirat január-ábrázolásként szereplő kétfejű Ianus)⁹ akárhány esetben kézzel foghatóan az antik hagyomány emlékeit őrzik.

De még messzebbre is visszanyúlhatunk. A müncheni Lat. 210. jelzésű, Karoling-kori kézirat három distichonos költeménye közül az elsőnek a szerzője ugyancsak a fentebb említett Wandalbert; címe: *De mensium duodecim nominibus, signis, culturis aeriesque qualitibus*.¹⁰ A *Carmina Salisburgensia* néven ismeretes másik kettő lerövidített formájában is hívebben tükrözi az antik hagyományt.¹¹ Különösen a harmadik költemény distichonjai érdekesek: pontosan megfelelnek a kézirat 91 v° lapján látható hónap-

⁸ «Mese»: XXII. köt. Róma 1934, 930. sk. hasáb.

⁹ L. a *Cabrol—Leclercq*-féle Dictionnaire d'archéologie chrétienne XI/2. kötetének 8240. ábráján, vagy *Al. Riegl* alapvető értekezésének — *Die mittelalterliche Kalenderillustration*. Mitt. des Inst. für öst. Geschichtsforschung 10 (1889) 1—74. l. — III. táblamellékletén. A sok egyéb kétfejű Ianus-ábrázolás közül pl. az amiens-i l. Mâle, i. m. 87. lapján, vö. a 91. lappal is. — L. még: *J. Fowler*: On medieval representations of the months and seasons. The Archaeologia 44 (1873) 137 skk. l.; *J. Strzygowski*: Die Kalenderbilder des Chronographen vom Jahre 354. Jahrb. des K. Dt. Arch. Inst. 1 (1888) Erg.-heft 1.; elérhetetlen volt számomra *J. Le Sénéchal* értekezése: Les occupations des mois dans l'iconographie du Moyen Age. Bulletin de la Soc. des Antiquaires de Normandie (1921—23) 1—218. l.

¹⁰ Mon. Germ. Hist., Poetae Latini aevi Car., ed. *Duemmler*, II. p. 604; vö. *Riegl*, i. m. 35 sk. l.

¹¹ Idioma mensium singulorum: *Duemmler*, p. 644; «item alii versus»: *ibid.*, p. 645.

A müncheni Lat. 210. jelzésű kézirat hónapábrázolásai (91 v°)

ábrázolásoknak.¹² A meglehetősen ügyetlen kéz rajzai művészi szempontból nem hasonlíthatók össze a XV—XVI. század remekeivel, de — mint összekötő kapcsok az utóbbiak és az ismeretes antik eredetű hónapábrázolások közt — tudományos szempontból annál jelentősebbek. Tekintettel a nem éppen közismert distichonok ikonográfiai kapcsolataira, álljon itt mind a tizenkettő:

(Ian.)	<i>Pone focum mensis dictus de nomine Iani haeret contractus frigore sive sedet.</i>
(Febr.)	<i>Annua quem quondam sacrarunt Februa mensem, ova fovet, quorum portat aves manibus.</i>
(Mar.)	<i>Martius educit serpentes, alite gaudet, frondibus atque suis tempore laeta vocat.</i>
(Apr.)	<i>Aprilis gerit herbarum pendente maniplos se tellure virens arboris et folium.</i>
(Mai.)	<i>Mensis Agenoreus calamanco fundit opertus flores ac Pliadis crescere prodit aquas.</i>
(Jun.)	<i>Iunius incurvo proscindit vomere terram, aurea cum caelo cornua Taurus agit.</i>
(Iul.)	<i>Quintilis falcem collo dum vectat acutam, herbida pratorum rura secare cupit.</i>
(Aug.)	<i>Sextilis segetes, quibus horrea repleat, unco succidit chalybe sive metit stipulas.</i>
(Sep.)	<i>Semina Septimber sulcis immittit apertis, quae pansis aequa lance iacit digitis.</i>
(Oct.)	<i>Vitibus Octimber botros decerpit et uvas, in nova sub nudo qui pede musta fluant.</i>
(Nov.)	<i>Decidua porcos pascit quia glande Novimber, horridus effuso saepe cruore madet.</i>
(Decb.)	<i>Glande sues reduci pastos pastore Decimber rimatur fibris, sordet et obsonio.</i>

A legtöbb vers — az ábrázolással együtt — minden további nélkül érthető, bár pl. az áprilisi és decemberi meglehetősen nyakatekert. Külön figyelmet érdemel azonban kettő, amelynek párját a későbbi korokban hiába keressük. A *mensis Agenoreus* Agénór leányának, Európének elrablójára, a *bika* alakjában megjelenő Zeusra utaló hagyományos római megjelölés (vö. Ovid., *Fasti* VI 712); a versszerző forrásfelhasználásának következetlenségét mutatja az, hogy a bika jegyére (Taurus) a következő (júniusi) versben is történik célzás. A köpennyel borított virághintő alak sem a későbbi, hanem az antik május-ábrázolások rekvizituma, — mint a mindjárt sorra kerülő Filocalus-féle IV. századi naptár illusztrációja mutatja. A Bika csillagképén belül látható Pleias-csoportra való hivatkozás sem egyéb, mint ókori eredetű időjárás megfigyelés késői visszhangja. — A másikat: a februári verset és ábrázolást pedig egyszerűen nem érthetnők meg, ha a Filocalus-naptár madárhordozó februári alakját nem ismerjük.

Mielőtt tovább haladnánk, az összefüggések érzékeltetésére helyénvalónak látszik itt a késő-középkori évszak- (ill. hónap-) jellemzések bemutatása is, — bár Mâle a XIII. századi franciaországi hónapábrázolásokról szólván¹³ megállapítja, hogy az irodalmi hatás jóformán semmi, csak a meggyökeresedett művészi hagyomány öröklődik századokon keresztül. Egy-egy évszakra (három hónapra) egy leoninus hexameter jut:

(Tél)	<i>Poto, ligna cremo, de vite superflua demo,</i>
(Tavaszi)	<i>Do gramen gratum, mihi flos servit, mihi pratium,</i>
(Nyár)	<i>Fenum declino, messes meto, vina propino,</i>
(Ősz)	<i>Semen humi iacto, mihi pasco suem, immoto porcos.¹⁴</i>

Ugyanezt valamivel részletesebb fogalmazásban olvashatjuk főleg a francia «Heures»-irodalom termékeiben; pl.:

*Pocula Ianus amat, et Februus «algeo» clamat.
Martius arva fodit, et Aprilis florida nutrit.
Ros et frons nemorum Maio sunt fomes amorum.*

¹² L. Cabrol—Leclercq, id. h., 8241. t.; Riegl, 38 skk. 1.

¹³ I. m. 90. l.

¹⁴ Idézi Piper: II. 386. l.

*Dat Iunius jena, Iulio reseatur avena.
Augustus spicas, September colligit uvas.
Seminat October, spoliat virgulta November,
Quaerit habere cibum porcum mactando December.*¹⁵

Most térjünk vissza a Karoling-korszak előtti naptárábrázolások ismertetésére. Igaz, hogy csak késői másolatokból ismeretes, de ebben a formában — a másolatok fogyatékoságaitól és a többszörös másolással együttjáró zavaroktól függetlenül — is rendkívül becses dokumentum Damasus pápa Furius Dionysius Filocalus nevű írónaknak (az ún. 354. évi chronográfusnak) egy bizonyos Valentinus számára készített kalendáriuma.¹⁶ A Filocalus-féle naptárábrázolások ikonográfiai boncolgatása kívül esik illetékességünk körén, ezért általában Riegl idézett tanulmányára utalunk. Különben is csalódnék az, aki ennek a IV. századból való, de számos részletében régebb (nem keresztény!) hagyományt tükröző dokumentumnak az ábrázolásaiban a középkoriak mindenben pontosan azonos előzményét keresné. Tökéletes tematikai és formai azonosságról nem beszélhetünk, de arról igen, hogy a hónapábrázolások «műfajának» gyökereit itt tapinthatjuk ki. Persze érdekes volna az egyes hónapok megjelenítésének összehasonlító vizsgálata, amint pl. Piper a januáréval tette¹⁷ Filocalus tömjénáldozatot bemutató consul-figurájától kezdve a késői lakmározásokig. (Hidegebb vidékeken az értelmetlenné vált január 1-i áldozatot a tűz mellett gubbasztó alakkkal helyettesítették, vagy ez is áttolódott februárra, és helyét a közismert lakmározási jelenet vette át, amelyet minden művész egyéni részletvonásokkal gazdagíthatott.)

A további — még korábbi időkre nyúló — nyomozás ebben az esetben célját téveszteni. Az ide vonatkozó egyéb emlékek — pl. a Leclercq¹⁸ ismertetett északafrikai mozaikábrázolások — legfeljebb a hellénisztikus hátteret és bizonyos klimatológiai tényezők hatását világíthatják meg, — nem érdektelen pl., hogy a híres karthágói mozaik Tél-alakja gyümölcsökkel tele kosarat tart a kezében! — de az újkorba is átöröklődő ikonográfiai folytonosság kérdésének tisztázását nem vinnék előbbre.

Az anyag gazdagságát és a szétágazó problematika változatosságát tekintve szinte kimeríthetetlen kincsésbánya előtt áll az a kutató, aki a hónapábrázolásokkal kapcsolatos kérdések akármelyikébe bonyolódik. A szakmabeli művészettörténeteszek e kérdés-komplexus érdekességére figyelmeztetni nem volna ildomos. Inkább tanuljunk tőlük a magunk szakmájának gazdagítására. Mégsem állhatjuk meg, hogy a kínálkozó adalékok közül izelítőül kettőt ne érintsünk:

A középkori francia naptárábrázolások hagyományos jeleneteinek költőiségéről — «a régi Franciaország jámborsággal és nagysággal teljes *Georgica*-járól» — Mâle szinte meghatódottsággal emlékezik meg.¹⁹ Szemléliknek (kinek-kinek műveltségi foka szerint) bőven volt alkalmuk elmeditálni mondanivalóik felett. «A munkásember felismerhette munkáinak változhatatlan körét, amelyekre életfogytiglan ítélve volt» (86. l.: *l'homme de labeur reconnaissait le cercle immuable des travaux auxquels il était condamné jusqu'à la mort*), vígaszt és reményt meríthetett a testi halál után ígért élet gyönyörűségeinek ábrázolásaiból. Ezzel kapcsolatban Mâle egy eldugott jegyzetben²⁰ utal a szóban forgó hónapábrázolások ideológiai célzatára, de utalása elsikkad a szépsége ecsetelése közben. Rupert deutzi apát (1070—1129) «De trinitate et operibus eius» c. főművének egy paszuszusáról (I 45) van szó, amelyben a neves teológus a Genesis 1, 14. versének magyarázata kapcsán azt fejt ki, hogy a *signa, tempora, dies et anni* ábrázolásainak szemlélete révén a «paraszti népség» készségebben szolgál istennek. (Migne, PL CLXVII col. 236: *quas cum observet rusticana quoque plebecula, magis ad serviendum Deo religiosa considerat Christi ecclesia.*) Ez őszinte beszéd.

Más szempontból érdemel figyelmet Sicardus cremonai püspök (1160—1215) Mitrale-jának egy helye (PL CCXIII col. 232), ahol az év naptári beosztásának misztikus értelmezését találjuk. A sok fantasztikus, erőltetett «magyarázat» közepette — pl. a Krisztushoz hasonlított év négy tagja a négy évszak, aminthogy az evangélisták is négyen voltak, a tizenkét hónap pedig megfelel a tizenkét apostolnak, stb. — azt olvassuk,

¹⁵ Uo. 387. l.

¹⁶ L. Riegl, 19 skk. l.; Leclercq, id. h. 1640 skk. has. és a 8242. t.; vö. uo. III. köt. 1559 sk. has.

¹⁷ I. m. 383 skk. l.

¹⁸ I. m. XI/2. köt. 1641 skk. has.

¹⁹ I. m. 85 sk. l.

²⁰ Uo., 86, 2. j.

hogy az évet az Apokalypsis fehér, vörös, fekete és sárga lovának (6, 2–8) mintájára osztották négy évszakra: *hi sunt quattuor equi, scilicet albus, rufus, niger et pallidus, de quibus Ioannes loquitur in Apocalypsi*. Így bukkan elő a «sötét» középkor teológiai spekulációi között az ősi nap-, ill. cirkusz-szimbolika. Ebben nincsen semmi érthetetlen, hiszen Isidorus is szükségét látta annak, hogy cáfolja azt a «pogány» római elképzelést, melynek értelmében a cirkuszi kocsiversenyeket a kosmos történéseire vonatkoztatták, a cirkuszban az egész világ tükröződését látták. (Orig. XVIII 29, 2: *finunt autem circensia Romani ad causas mundi referre, . . . metarum quippe appellatione proprie terminum ac finem mundi designare volunt.*) Tertullianus még a kocsihajtók hírhedt színeiben is a nappálya egyes szakaszaira való utalást érezte (De spect. 9: *albus hiemi ob nives candidas, russeus aestati ob solis ruborem voti erant*), Cassiodorus pedig mind a négy színt említi. (Var. III 51, 4: *prasinus, venetus, roseus, albus*; vö. Corippus, in laud. Iust. I 314.)²¹

Tudjuk, hogy Gerszi Teréznek nem volt feladata mindezeknek az összefüggéseknek, ill. adatoknak módszeres feldolgozása. Észrevételeinkkel mi is távol maradtunk akár a módszerességtől, akár a feldolgozás teljességétől. Célunk csupán az volt, hogy egy hosszú és bonyolult fejlődési sor végén álló ikonográfiai jelenség elhanyagolt, vagy nem is sejtett vonatkozásaira irányítsuk a figyelmet, és a különböző tudományágak művelőinek összefogása révén előbbre próbáljunk jutni.

²¹ A szoláris világkép színszimbolikájáról stb. l. «Lustrum, circus és Kirké» c. tanulmányunkat az Ant. Hung. 2 (1948) évfolyamának 75. sk. lapjain.